

№ 50. 3. Євтух В. Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти / Володимир Борисович Євтух. – К.: УАННП «Фенікс», 1997. – 214 с.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
5. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект /

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України / І. Ф. Курас (гол. ред.). – К.: ІПІЕНД, 2000. – 358 с. 6. *Обушний М. І.* Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи (в співавторстві В. Реб-кало, О. Майборода) / Микола Іванович Обушний. – К.: УАДУ, 1996. – 116 с.

Микола Сич

Ніжинське вільнодумство XIX ст. у контексті європейської цивілізації

Вільнодумство і свобода слова є фундаментальними цінностями європейської цивілізації. Виходячи з цього, автор розглядає історію Ніжинського вільнодумства XIX ст. як складову загальноєвропейського просвітництва. Наводяться маловідомі факти з історії цього краю, пов'язані з діяльністю викладачів Ніжинської Гімназії вищих наук кн. Безбородька на ниві українського просвітництва.

Freethinking and freedom of speech are fundamental values of European civilization. Therefore, the author examines the history of Nizhyn freethinking of the 19th century as a part of European enlightenment. The little known facts from the history of his region connect with activities of the professors of Nizhyn Duke Bezborodko Gymnasium of Higher Science on the field of Ukrainian enlightenment are analyzed.

Свобода слова як світоглядно-філософський принцип самореалізації особистості в громадянському суспільстві є одним із «наріжних каменів» сучасної європейської демократії. Життєдайним середовищем, у якому зароджувались традиції європейської свободи, права і громадянського обов'язку вільно висловлювати свою критичну думку, було європейське філософське вільнодумство. Культура інтелектуального вільнодумства має глибокі корені в європейській цивілізації. Її глибинні джерела дуже чисельні – це і Сократова іронія, і методологічна настанова Р. Декарта все піддавати сумніву, і творчий дух критичної філософії І. Канта. Вільнодумство як продуктивно-критичне, творче мислення тут завжди активно протиставлялося догматизму, як принцип свободи вибору завжди протистояв будь-якому авторитаризму і тиранії. Вільнодумство, як для європейського просвітництва, так і для усїєї європейської культури і цивілізації, було і залишається принципово важливою рисою.

Європа, попри всі тимчасові зупинки і «труднощі росту», була і є територією вільного творчого поступу, переважно справедливого і гуманного співіснування багатьох народів і унікальних національних культур. Це стало можливим завдяки тому, що в традиціях Європи поряд з «великою батьківщиною», тобто нацією, народом, усїєю європейською спільнотою, невід'ємною частиною якого ідентифікує себе певна особистість, є хороша звичка шанувати і свою «малу батьківщину», тобто своє рідне місто, свій родовід і конкретну громаду, яка є частиною повсякденного життя. Бачити історію своєї держави через конкретну історію свого краю, рідного міста – це принципово важлива ознака європейського світосприйняття. Саме з такої позиції ми хочемо підійти до розгляду питання про європейську цивілізованість і українську самоідентифікацію у рамках названої цивілізації.

Одним із безсумнівно оригінальних і самобутніх міст України, вплетених у барвисту палітру української культури, є Ніжин. Це місто із тисячолітньою історією здавна було значним культурним центром України. Тут народилося і прославилось на ниві просвітництва багато видатних українських духовних і громадських діячів. Серед них – Стефан Яворський та Георгій Кониський. Діяла в Ніжині й Грецька община, яка привносила неповторний колорит європейськості у плін ніжинського життя. Яскравим показником зв'язку Ніжина з європейською цивілізацією є, на наш погляд, історія ніжинського вільнодумства XIX ст. Великою мірою ця історія пов'язана з творчою діяльністю його інтелігенції – викладачів Ніжинської Гімназії вищих наук кн. Безбородька.

Темі ніжинського вільнодумства були присвячені надзвичайно цікаві дослідження В. В. Вересаєва, С. Й. Машин-

ського, Ю. В. Манна, М. В. Поповича, В. І. Савви, Г. В. Самойленка та ін. При цьому відомі факти супроводжувались різними оцінками. У тому числі траплялися оцінки, характерні для радянської ідеології. І нам уявляється, що деякі концептуальні позиції у наш час вже не можуть вважатися достатньо об'єктивними. На нашу думку, питання потребує розгляду в більш широкому контексті синергії розвитку української культури і усїєї європейської цивілізації.

Гімназію в Ніжині було засновано у 1820 р. Історія її відкриття пов'язана з іменами князя О. А. Безбородька, канцлера Росії, відомого державного діяча та дипломата епохи Катерини II та Павла I, а також його брата графа І. А. Безбородька. Гімназія на той час вважалась вищим публічним навчальним закладом, що за своїм рівнем стояв безпосередньо після російських університетів. Її вихованці одержували той же чиновницький клас, що й випускники університетів. У 1818 р. на ім'я міністра народної освіти князя О. М. Голіцина граф О. Г. Кушелев-Безбородько направив «Записку», у якій накреслювався план існування навчального закладу в Ніжині. В Статуті гімназії особливо підкреслювалось, що головною умовою виховання молодих людей є християнська духовність і що «християнська віра є основою і вінцем істинної освіти для розуму і сердець юних вихованців». Засновники навчального закладу вважали, що віра повинна входити до складу взагалі всіх уроків і одухотворювати увесь курс навчання. В Статуті стверджувалось, що «без необхідного узгодження віри з пізнанням немає єдності у вихованні». Тому всіляко заохочувалось вивчення різноманітних наук, які досліджують явища природи, «у яких відкривається незбагненна справа Премудрості Всевідаючого Творця» [6, с. 54].

Значне місце в навчальних курсах Ніжинської гімназії відводилось, на зразок європейських університетів, викладанню богослів'я і багатьох філософських дисциплін. Серед наук, мов і мистецтв, яким навчали учнів, були Закон Божий, логіка, метафізика, моральна філософія, філософія законодавства та ін. [7, с. 14] Це сприяло тому, що з самого початку свого існування Гімназія стала осередком вільнодумства і європейської філософської освіченості. Прогресивні керівники Гімназії та її молоді й талановиті викладачі були добре ознайомлені з тодішньою просвітницькою філософією, яку активно використовували у своїй освітньо-виховній діяльності. Деякі з них у свій час навчалися в європейських університетах, що на все подальше життя сформувало у них любов і потяг до класичної філософської культури.

Спочатку на чолі Гімназії став В. Г. Кукольник, який прекрасно знав європейську філософію, зокрема вчення Г. Лейбніца, Х. Вольфа та І. Канта. Потім у 1821 р. його

змінив І. С. Орлай, людина надзвичайного обдарування й освіченості, який своє звання доктора філософії отримав у Кенігсберзі, навчаючись майже по конспектам І. Канта. [4, с. 73] Є свідчення, що І. С. Орлай, а також викладачі гімназії К. В. Шапалінський, Ф.-Й. Зінгер, Ж.-Ж. Ландражин, навіть входили до масонських лож, що були досить відомими на той час в Україні своєю філософсько-просвітницькою діяльністю (Полтавська ложа, наприклад, навіть мала назву «Любов до істини») і чий вплив прослідковується як у популяризації філософської спадщини Г. С. Сковороди, так і у творчій діяльності іншого славетного українця – І. П. Котляревського. [7, с. 26] Талановитому ректору вдалося створити учительський колектив, де культивувалась філософія, заохочувались дискусії, творчий підхід до справи, самостійність мислення і повага до учнів. Учні, які залюбки користувались бібліотекою свого наставника, порівнювали його гостинний дім із Афінською академією Платона.

У перші роки існування Ніжинської гімназії її ще не торкнулася кампанія розгромів, що раніше майже зруйнувала Казанський і Петербурзький університети. Тільки в Ніжині і Царському селі на той час було дозволено викладати «природне право» – дисципліну правничо-філософську, яка передбачала знайомство як з історією класичної філософії, так і з тогочасною європейською філософією. Саме І. С. Орлай сприяв викладанню в гімназії природного права. Для цього він запросив до Ніжина близького йому по духу молодого і талановитого професора М. Г. Білоусова, за народженням киянина, вихованця Київської духовної академії, а згодом і Харківського університету, який він закінчив з відзнакою. М. Г. Білоусов був здібним популяризатором досить впливової на той час в Україні філософії Й. Б. Шада, яка, у свою чергу, спиралась на найкращі досягнення німецької класичної філософії. Він був гарно ознайомлений з усією тодішньою німецькою філософією, але схилився, скоріше, до І. Канта, якого взагалі більше шанували в Ніжинській гімназії, ніж Й. Фіхте або Ф. Шеллінга. [1, с. 504] Молодий професор працював у Ніжинській гімназії з 1825 по 1830 р., і, власне, викладання ним філософії права не за визначеним у програмі підручником, а самостійно, творчо, за своїм баченням і розумінням призвело до того, що він став однією з центральних фігур так званої «справи про вільнодумство».

За оцінкою Н. В. Кукольника, відомого письменника і культурного діяча, М. Г. Білоусов був на той час «одним із найосвіченіших людей» імперської Росії. Ось що говорив учень про лекції свого вчителя: «Він розпочав викладання природного права, як курс для попереднього ознайомлення, що тривав не більше двох місяців; але ці два місяці виявились для нас важливішими цілих років. З надзвичайним мистецтвом Микола Григорович виклав нам всю історію філософії, а з тим разом і природного права, у кілька лекцій, так що в голові кожного з нас встановився міцний і стрункий систематичний кістяк науки наук, так що кожний із нас міг уже втілювати його в матеріал за власними бажаннями, здібностями і вченими засобами. Величезну, неоціненну користь принесли нам лекції Миколи Григоровича» [5, с. 97].

Провідною ідеєю своєї філософської концепції М. Г. Білоусов проголошував людину, її природні права і свободи, що разом мають становити розумну основу досконалого суспільного устрою. При цьому докази природного права, вважав він, потрібно черпати у першу чергу із розуму. Не сліпа віра в божественні настанови і усталені державницькі традиції, а всемогутність людського розуму є «найчистішим джерелом» природного права. Державні закони

є морально обов'язковими для людини лише остільки, оскільки вони не суперечать законам самої природи. Право людини на свободу є, на думку Білоусова, священним і ніким не може бути заперечене. «Членам цивільного суспільства, оскільки вони є такими, належить цивільна законна свобода, тобто кожен повинен мати особливу область свободної волі, усередині якої він може користуватись своїми правами без жодної перешкоди зі сторони інших», – підкреслював М. Г. Білоусов. [1, с. 509] Білоусов стверджував, що людина має незаперечне право на свою особистість, тобто вона має право існувати так, як природа утворила її душу. Звідсіля ним виводилась ідея про «непорушність особи», її право мати і захищати свої власні переконання, право і навіть обов'язок боротися за свободу проти деспотії, якщо виникає така необхідність. Розвиваючи прогресивні філософські ідеї, М. Г. Білоусов захоплено розповідав учням про велику користь просвітництва для народу, формував в умах своїх вихованців традиційну для європейської філософії гостру критичну думку. Але у той же час Білоусов вимагав свідомої відповідальності кожної особистості за свої вчинки [1, с. 509]. Не дивно, що лекції молодого професора знаходили підтримку у гімназистів, і дуже скоро він став їх улюбленим педагогом.

Захоплювався лекціями викладача і інспектора гімназії М. Г. Білоусова і юний Микола Гоголь. Про це ми дізнаємося із його листів до матері. «Я не знаю, чи можна гідно вихвалити цю рідкісну людину. Він обходить усіма нами зовсім як із друзями своїми... І, зізнаюся, якби не він, то в мене не вистачило б терпіння закінчити тут курс», – пише схильний до скепсису та іронії стосовно інших викладачів юний Гоголь [2, с. 85]. Не зовсім уважний на лекціях інших професорів, він старанно конспектував слова улюбленого вчителя. Про це свідчить той факт, що саме шкільний конспект Гоголя розглядався Білоусовим як найбільш достовірне відтворення його лекцій. Пізніше, коли вже йшло слідство, було наказано зібрати і конфіскувати у учнів всі зошити й записки «стосовно природного права». Із показань ряду вихованців виразно вимальовується, що першоосновою значної частини зошитів був конспект лекцій Білоусова, який належав Миколі Гоголю-Яновському. Н. В. Кукольник, наприклад, показував на слідстві, що «один із його зошитів під літерою С. був переписаний із зошитів учня 9-го класу пансіонера Яновського, без усяких виправлень, а ці зошити були писані під диктовку із зошити професора Білоусова» [1, с. 509]. Це свідчить про особливе ставлення Миколи Гоголя до філософських ідей свого наставника.

Мрія юного Гоголя стати «людиною відомою», щоб сміливо відстоювати справедливість, правду і зробити якомога більше для «загального добра», безсумнівно, виникла у нього під сильним впливом лекцій М. Г. Білоусова. [3, с. 217] Білоусов також був першим натхненником і помічником Гоголя у створенні студентського театру, популярного на той час виду мистецтва, який відкривав небачені раніше можливості художнього осмислення реалій українського життя. «Пансіон наш тепер на найкращому рівні... і всьому причина – наш нинішній інспектор; йому ми зобов'язані своїм щастям», – з любов'ю писав до матері ніжинський гімназист [2, с. 77]. Взагалі ж варто підкреслити, що М. Г. Білоусов був одним із перших, хто на теренах України в умовах імперської деспотії відважився відкрито заявити про принципово важливу і загальноприйнятну для європейської цивілізації вимогу суверенної волі й прав особистості.

Філософсько-просвітницька діяльність М. Г. Білоусова та інших молодих викладачів Гімназії суперечила духу

і принципам організації жорстко централізованої політичної системи тодішньої Росії. Тому й не забарилася реакційна відповідь на ніжинські події. «Справа про вільнодумство» починалася з доносу. Старший професор М. В. Білевич, викладач політичних наук, звернувся у конференцію з рапортом, у якому йшлося про певні «безпорядки в гімназії», що оголошувалися наслідком недбайливого ставлення до своїх службових обов'язків молодшого професора М. Г. Білоусова і «послабленням дисципліни» з боку директора гімназії К. В. Шапалінського, який змінив на цій посаді І. С. Орлая. Головним пунктом рапорту був той, де Білевич підкреслював, що він «помітив у деяких учнів певні підстави вільнодумства», що, на його думку, стало наслідком прочитаного викладачем Білоусовим курсу природного права. Вільнодумство М. Г. Білоусова, пояснював у своєму рапорті Білевич, пішло від плутанини «у підставах природного права, котре, хоча й запропоновано було викладати по системі Де Мартіні, але він, п. молодший професор Білоусов, викладає назване природне право по своїх записках, будуючи його на підставах філософії Канта й Шада» [1, с. 502–503]. Тобто причиною вільнодумства була визнана філософія Канта і Шада! Як приклад викликаного вільнодумством «неповаги вихованців до своїх наставників» було також відзначено неприйнятну поведінку пансіонера Яновського (Гоголя). Тут важливо підкреслити й те, що справа про вільнодумство була спрямована і проти юного Гоголя, який явно був одним із активних її учасників і потерпілих, причому як морально, так і матеріально. Гоголю (у якості покарання за його зухвалу поведінку в рамках поліцейського процесу) за завершеною навчання було присвоєно найнижчий 14-й чиновницький клас!

Переслідування, яким був підданий на очах Гоголя М. Г. Білоусов, вступали у невблаганне протиріччя з ідеєю свободи людської особистості, що її так яскраво і переконливо проповідував на своїх лекціях улюблений професор. Живий, гострий розум юнака сприймав її як грубу несправедливість і сваволю, що суперечили його уявленням про «природне право» людей і про «високе призначення людини» у цьому житті. Із самого початку «справи про вільнодумство» Микола Гоголь вирішив стати на захист улюбленого вчителя. Про це яскраво свідчить протокол допиту учня Гоголя-Яновського. Коли Гоголеві дали його підписати, він, прочитавши свої показання і поміркувавши, здогадався, що одна з фраз, кимось дописана, може бути використана проти Білоусова і це місце викреслив [1, с. 513]. Микола Гоголь на допитах категорично стверджував, що «пояснення в розходженні права й етики професор Білоусов робив по книзі». А саме це пояснення вважалось найнебезпечнішим розділом лекцій Білоусова. Таким чином, ми бачимо цілком явне прагнення учня допомогти своєму вчителю. «Справа про вільнодумство» виявила надзвичайну мужність і сміливість від народження хворобливого і фізично слабкого, але сильного духом майбутнього генія. У велике життя він увійшов, вже маючи досвід і готовність до боротьби за величні ідеали правди і справедливості.

Та не один М. Г. Білоусов, але й інші викладачі Ніжинської гімназії використовували на своїх заняттях передові філософські ідеї, рекомендували учням для вивчення книги прогресивних і відомих на той час філософів. Розслідування «справи про вільнодумство» під керівництвом шефа жандармів і начальника III Відділу Бенкендорфа виявило, що в Ніжинській гімназії учні знайомилися з творами Локка, Юма, Канта та інших видатних європейських мислителів

[10, с. 10–11, 61]. Було встановлено, що І. Я. Ландражин «давав гімназістам читати книги Вольтера, Гельвеція, Монтеск'є, Руссо», які були на той час заборонені [9, с. 22]. Активними популяризаторами ідей європейського просвітництва були К. В. Шапалінський та Ф. І. Зінгер [1, с. 521]. Вільнодумство і критична налаштованість захопила й інших викладачів гімназії. Найактивніші з них по завершенню процесу були звільнені з роботи, жорстко покарані і віддані під нагляд поліції. Також було визнано недоцільним зберігати за Гімназією вищих наук властивий їй енциклопедичний профіль. У 1832 р. повністю завершився розгром перспективного навчального закладу. «Гімназію вищих наук» було закрито, а на її місці створено фізико-математичний ліцей вузької спеціалізації.

Але традиція вільнодумства в Ніжинській Гімназії вищих наук мала своє продовження дещо пізніше, вже в Ніжинському юридичному ліцеї кн. Безбородька. Мова йде про діяльність іншого самобутнього українського просвітника П. С. Морачевського. У цьому випадку справа стосувалась вже не прогресивної європейської філософії, а духовного життя українців. Із того часу, як великий європейський реформатор М. Лютер переклав Біблію німецькою мовою, щоб кожен німець мав можливість молитися і сповідатися у зрозумілий йому спосіб, рідними і зрозумілими словами, кожна європейська нація заявила про своє бажання мати своє власне, звернене Ісусом Христом до них, Слово Боже. Цей акт став зразком для розвитку в Європі незалежних національних духовних і філософських культур.

Українська нація у загальноєвропейському контексті теж з великими труднощами упродовж століть виборювала право мислити, розмовляти і молитися своєю рідною мовою. Ніжинці горді з того, що одним із перших сподвижників на цьому непростому шляху був скромний інспектор Ніжинського юридичного ліцею П. С. Морачевський. Сміливий зразок вже не тільки вільнодумства, а й «вільномовства», продемонстрованого інспектором Ніжинського ліцею, є складовою усієї української, а тим самим і загальноєвропейської духовної скарбниці. Його подвижницька діяльність реалізувалась у наполегливій і натхненній літературній праці, результати якої він передбачав та, на жаль, не побачив за свого життя.

У 1863 р. міністр внутрішніх справ Росії граф П. Валуєв заявив: «Малоросійського язика не було, нет, и никогда быть не может». Ці слова неодноразово цитувалися, але має значення й те, у зв'язку з чим вони були сказані. Один із провідних дослідників історії ніжинського краю проф. Г. В. Самойленко вважає, що привід для знакового вибуху незадоволення самодержавних чиновників подав інспектор Ніжинського юридичного ліцею кн. Безбородька П. С. Морачевський, який протягом двадцяти років перекладав на українську мову текст Євангелії та інших книг Святого писання [8, с. 3]. Метою діяльності просвітника було почути в Україні молитовне звернення до Бога рідною, народною мовою.

В Ніжинському ліцеї П. Морачевський працював з 1849 р. по 1859 р., потім ще деякий час проживав у Ніжині. Саме під час праці в ліцеї П. С. Морачевський і почав свою непросту подвижницьку роботу. У вересні 1860 р. був завершений переклад Євангелія від Матфея і Іоанна та в чернетці – Євангелія від Луки. Тоді ж Морачевський уперше звернувся до Сенату і Синоду з проханням опублікувати цей переклад. У своєму проханні він вказував, що високі істини Божого Слова, будучи висловленими природною, зрозумілою кожній людині мовою, своїм рятівним світлом осяяли б розум

і моральне серце народу краще, ніж усі вчені розмисли. Саме цією високою метою, як пише П. С. Морачевський, він і керувався, приступаючи до роботи [8, с. 68]. Потім були ще неодноразові звернення, але Священне Писання українською мовою не тільки не дозволили друкувати, а й незабаром підготували сумнозвісний циркуляр про заборону українського слова взагалі.

Не допомогла справі й участь Російської академії наук, куди теж звертався Морачевський з повним перекладом Євангелії, сподіваючись, що схвалення академією його праці сприятиме здійсненню його заповітної мрії. 8 лютого 1862 р. на засіданні відділу російської мови та словесності академік І. І. Срезневський зачитав записку, у якій дав позитивну оцінку праці П. С. Морачевського. Академіки А. Х. Востоков та А. В. Нікітенко теж високо оцінили переклад і радили звернутись до Синоду з проханням опублікувати його [8, с. 72]. Але на той час намагання українського просвітника були марними. Царизм гарно розумів, що коли український народ отримає незалежність мовну і духовну, то незабаром він може вибороти і незалежність політичну.

Вища церковна влада теж дала зрозуміти, що будь-який переклад, зроблений українською мовою, не буде надрукований. І цього Синод притримувався довго, бо й переклад Біблії, зроблений П. Кулішем, теж не побачив світу. І лише на початку ХХ ст. (1906–1911 рр.) в результаті клопотання визначних українських діячів культури І. Франка, І. Срезневського та проф. В. Морачевського, який особисто звернувся до президента імператорської Академії наук великого князя К. К. Романова за допомогою, цар Микола II дозволив друкувати Євангеліє українською мовою. За декілька тижнів 1911 р. було продано близько 200 тис. примірників. Справа П. С. Морачевського виявилась не марною.

Таким чином, ми маємо підстави стверджувати, що вільнодумство ніжинської творчої інтелігенції, випереджаючи час і можливості реального політичного зближення України з європейською цивілізацією, продемонструвало, що Україна була і залишається частиною європейського культурного й інтелектуального простору. Неодмінною умовою європейськості для української культури ХІХ ст. було свідоме культивування в ній філософії як цивілізованої форми духовності. Діючи у контексті європейського просвітництва, ніжинські просвітники, попри всі переслідування й перепони, створили творче пасіонарне середовище, у якому розквітли яскраві таланти і відбулися знакові події як для Поліського краю, так і для усієї України.

1. Гоголь и дело о вольнодумстве. Статья С. Машинского / С. И. Машинский // Пушкин. Лермонтов. Гоголь. [Ред. А. М. Еголин (гл. ред.), Н. Ф. Бельчиков, И. С. Зильберштейн, С. А. Макашин]. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1952. – С. 495–531. – (Литературное наследство; Т. 58). 2. *Гоголь Н. В.* Полное собрание сочинений. – Т. 10: Письма. 1820–1835. / Н. В. Гоголь. – М.: Изд-во АН СССР, 1940. – 583 с. 3. *Коялович А.* Детство и юность Гоголя. Биографический очерк / Александр Коялович // Московский сборник [Шарапова]. 1887 г. – М., Типография А. А. Карцева, 1887. – С. 202–270. 4. *Кукольник Н.* Иван Семенович Орлай / Н. Кукольник // Лицей князя Безбородко / Издал граф Г. А. Кушелев-Безбородко. – СПб.: В типографии императорской Академии наук, 1859. – С. 70–80. 5. *Кукольник Н.* Николай Григорьевич Белоусов / Н. Кукольник // Лицей князя Безбородко / Издал граф Г. А. Кушелев-Безбородко. – СПб., 1859. – С. 95–100. 6. *Мей Л.* Граф Александр Григорьевич Кушелев-Безбородко / Л. Мей // Лицей князя Безбородко / Издал граф Г. А. Кушелев-Безбородко. – СПб., 1859. – С. 47–60. 7. *Попович М. В.* Микола Гоголь: роман-есе / М. В. Попович. – К.: Молодь, 1989. – 208 с. 8. *Самойленко Г. В.* Пилип Морачевський – поет, драматург, перекладач / Г. В. Самойленко. – Ніжин: ТОВ «Наука – сервіс», 1999. – 84 с. 9. *Самойленко Г. В.* Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин: НДПУ, 2000. – 288 с. 10. *Чудаков Г. И.* Отношение творчества Гоголя к западно-европейским литературам / Г. И. Чудаков // Университетские известия. Июль. – К.: Тип. Императорского ун-та св. Владимира, 1907. – № 7. – С. 1–62.

Ірина Федорченко

Національний характер українців у цивілізаційному контексті

В статті проаналізовано особливості національного характеру українців через призму цивілізаційного підходу.

The author of the paper analyzes the characteristic features of Ukrainian national character through the lens of Civilization Approach.

Сьогодні поняття «цивілізація», введеного до наукового обігу В. Р. Мірабо ще в 1757 р., «має кілька визначень: 1) форма існування живих істот, наділених розумом; 2) сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства; 3) рівень суспільного розвитку загалом, а матеріальної і духовної культури, зокрема; 4) процес становлення громадянського суспільства; 5) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване в просторі й часі; 6) складова одиниця історичного процесу; 7) рівень розвитку міської культури, яка відіграла значну роль у становленні європейської цивілізації» [2, с. 79–80]. Оскільки цивілізаційний підхід посідає одне з важливих місць в сучасній соціогуманітаристиці, то він не тільки «застосовується при дослідженні історичного буття різних народів» [2, с. 79], але й «зобов'язує розглядати історію, культуру, етнічно-національний та суспільний розвиток українства у порівнянні з розвитком подібних феноменів у інших європейських народів» [2, с. 80]. У зв'язку з цим ми спробували розглянути національний характер українців у цивілізаційному контексті.

Відомо, що сучасні дослідники дуже часто зводять поняття «національний характер» до простої *сукупності* різноманітних рис і властивостей, притаманних певній національній

спільноті [1; 3; 4 та ін.]. Але подібне розуміння національного характеру є доволі спрощеним і однобічним, такий підхід не розкриває сутності досліджуваного феномена. Адже національний характер – це *цілісна система* стійких і типових для даної спільноти рис та властивостей, які утворюють не просто суму чи сукупність характеристик, а *внутрішню зінтегровану єдність, системну цілісність* характеристик, які не тільки надають цій спільноті якісної визначеності, але й системно відображають специфіку культурно-історичного поступу даного народу [5, с. 5–7] (мова йде про історичну зумовленість цивілізаційного поступу спільноти, про риси, які формуються у представників даної спільноти на кожному конкретному етапі її розвитку).

Українська історична та філософська думка у вирішенні питання національного характеру пройшла етапи розвитку від простого запитання «Які ми є?» і відповідного описування рис своєї вдачі, до запитань «Чому ми є саме такі?» та «Якими ми маємо бути?», і врешті-решт – до аналізу тих національно-культурних форм, які створюють «українську людину». Здійснення філософсько-світоглядного аналізу етнічної і політичної історії України та узагальнення багатьох українознавчих і етнопсихологічних досліджень дали